ऋग्वेद मण्डल १० सूक्त ९० | Rigveda Manḍala 10 Sukta 90

ऋषि: - नारायण: |देवता: - पुरुष: |

छन्द:	
१-३, ७, १०, १२, १३	निचृदनुष्टुप्
४-६, ९, १४, १५	अनुष्टुप्
८, ११	विराडनुष्टुप्
१६	विराट् त्रिष्टुप्

Rishiḥ - Naaraayaṇaḥ, **Devataaḥ** Puruṣhaḥ

Chhandaḥ	
1-3, 7, 10, 12, 13	nichridanuṣhṭup
4-6, 9, 14, 15	anuṣhṭup
8, 11	viraaḍanuṣhṭup
16	viraaṭ triṣhṭup

स॒हस्र॑शीर्षा॒ पुरु॑षः सहस्रा॒क्षः स॒हस्र॑पात् ।
स भूमिं॑ वि॒श्वतो॑ वृ॒त्वात्य॑तिष्ठद्दशाङ्गु॒लम् ॥ १ ॥

सहस्र॑ऽशीर्षा पुरु॑षः स॒हस्र॒ऽअ॒क्षः स॒हस्र॑ऽपात् ।
सः भूमि॑म् वि॒श्वतः॑ वृ॒त्वा अति॑ अ॒ति॒ष्ठ॒त् द॒श॒ऽअ॒ङ्गु॒लम् ॥

1. Om Sahasra-sheerṣhaa puruṣhaḥ sahasra-akṣhaḥ sahasra-paat.
Sa bhoomim vishvato vritva-aty-atiṣhṭhad-dasha-aṅgulam

पुरु॑ष॒ एवेदं सर्वं॒ यद्भू॒तं यच्च॒ भव्य॑म् ।
उतामृ॑त॒त्वस्येशा॑नो॒ यदन्ने॑नाति॒रोह॑ति ॥ २ ॥

पुरु॑षः ए॒व इ॒दम् सर्व॑म् यत् भू॒तम् यत् च॒ भव्य॑म् ।
उ॒त अ॒मृ॒त॒ऽत्वस्य॑ ईशा॑नः यत् अन्ने॑न अ॒ति॒ऽरोह॑ति ॥

2. Om Puruṣhaḥ ev-edam sarvam yad-bhootam yach-cha bhavyam.
Uta-amrita-tvasy-eshaano yad-annena-ati-rohati

एतावानस्य महिमातो ज्यायाँश्च पूरुषः ।
पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ ३ ॥

एतावान् अस्य महिमा अतः ज्यायान् च पुरुषः ।
पादः अस्य विश्वा भूतानि त्रिऽपात् अस्य अमृतम् दिवि ॥

3. **Om etaavaanasya mahimaato jyaayaanshcha pooruṣhaḥ. paado'sya vishvaa bhootaani tripaadasyaamritan divi** Rigveda 10.90.3

त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत् पुनः ।
ततो विष्वङ् व्यक्रामत्साशनानशने अभि ॥ ४ ॥

त्रिऽपात् ऊर्ध्वः उत् ऐत् पुरुषः पादः अस्य इह अभवत् पुनः इति ।
ततः विष्वङ् वि अक्रामत् साशनानशने इति अभि ॥

4. **Om tripaadoordhva udaitpuruṣhaḥ paado'syehaabhavat punaḥ tato viṣhvaṅ vyakraamatsaashanaanashane abhi.** Rigveda 10.90.4

तस्माद्विराळजायत विराजो अधि पूरुषः ।
स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ ५ ॥

तस्मात् विऽराट् अजायत विऽराजः अधि पुरुषः ।
सः जातः अति अरिच्यत पश्चात् भूमिम् अथो इति पुरः ॥

5. **Om tasmaadviraaḷajaayata viraajo adhi pooruṣhaḥ sa jaato atyarichyata pashchaad bhoomimatho puraḥ.** Rigveda 10.90.5

यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ।
वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥ ६ ॥

यत् पुरुषेण हविषा देवाः यज्ञम् अतन्वत ।
वसन्तः अस्य आसीत् आज्यम् ग्रीष्मः इध्मः शरत् हविः ॥

6. **Om yatpuruṣheṇa haviṣhaa devaa yajñamatanvata. vasanto asyaaseedaajyaṅ greeṣhma idhmaḥ sharad haviḥ** Rigveda 10.90.6

तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातमग्रतः ।
तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ ७ ॥

तम् यज्ञम् बर्हिषि प्र औक्षन् पुरुषम् जातम् अग्रतः ।
तेन देवाः अयजन्त साध्याः ऋषयः च ये ॥

7. Om tañ yajñam barhiṣhi praukṣhan puruṣhañ jaatamagrataḥ tena devaa ayajanta saadhyaa riṣhayash cha ye. Rigveda 10.90.7

तस्मादयज्ञात् सर्वहुतः संभृतं पृषदाज्यम् ।
पशून् ताँश्चक्रे वायव्यानारण्यान् ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥

तस्मात् यज्ञात् सर्वऽहुतः सम्ऽभृतम् पृषत्ऽआज्यम् ।
पशून् तान् चक्रे वायव्यान् आरण्यान् ग्राम्याः च ये ॥

8. Om tasmaadyajñaat sarvahutaḥ sambhritam priṣhadaajyam. Pashoon taansh chakre vaayavyaanaaraṇyaan graamyaash cha ye. Rigveda 10.90.8

तस्मादयज्ञात् सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे ।
छन्दांसि जज्ञिरे तस्मादयजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥

तस्मात् यज्ञात् सर्वऽहुतः ऋचः सामानि जज्ञिरे ।
छन्दांसि जज्ञिरे तस्मात् यजुः तस्मात् अजायत ॥

9. Om tasmaadyajñaat sarvahuta richaḥ saamaani jajñire chhandaansi jajñire tasmaadyajustasmaadajaayata. Rigveda 10.90.9

तस्मादश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः ।
गावो ह जज्ञिरे तस्मात् तस्माज्जाता अजावयः ॥ १० ॥

तस्मात् अश्वा अजायन्त ये के च उभयादतः ।
गावः ह जज्ञिरे तस्मात् तस्मात् जाताः अजावयः ॥

10. Om tasmaadashvaa ajaayanta ye ke chobhayaadataḥ. gaavo ha jajñire tasmaat tasmaajjaataa ajaavayaḥ Rigveda 10.90.10

यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ।
मुखं किमस्य कौ बाहू का ऊरू पादा उच्येते ॥ ११ ॥

यत् पुरुषम् वि अदधुः कतिधा वि अकल्पयन् ।
मुखम् किम् अस्य कौ बाहू इति कौ ऊरू इति पादौ उच्येते इति ॥

11. Om yatpuruṣham vyadadhuḥ katidhaa vyakalpayan mukhaṅ kimasya kau baahoo kaa ooroo paadaa uchyete. Rigveda 10.90.11

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः ।
ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥

ब्राह्मणः अस्य मुखम् आसीत् बाहू इति राजन्यः कृतः ।
ऊरू इति तत् अस्य यत् वैश्यः पत्ऽभ्याम् शूद्रः अजायत ॥

12. Om braahmaṇo'sya mukhamaaseed baahoo raajanyaḥ kritaḥ. Ooroo tadasya yad vaishyaḥ padbhyaan shoodro ajaayata. Rigveda 10.80.12

चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत ।
मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥ १३ ॥

चन्द्रमाः मनसः जातः चक्षोः सूर्यः अजायत ।
मुखात् इन्द्रः च अग्निः च प्राणात् वायुः अजायत ॥

13. Om chandramaa manaso jaatash chakṣhoḥ sooryo ajaayata. mukhaadindrash cha agnish cha praaṇaadvaayur ajaayata. Rigveda 10.63.13

नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ।
पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन् ॥ १४ ॥

नाभ्याः आसीत् अन्तरिक्षम् शीर्ष्णः द्यौः सम् अवर्तत ।
पत्ऽभ्याम् भूमिः दिशः श्रोत्रात् तथा लोकान् अकल्पयन् ॥

14. Om naabhyaa aaseedantarikṣhañ sheerṣhṇo dyauḥ samavartata padbhyaam bhoomirdishaḥ shrotraattathaa lokaaṃ akalpayan
Rigveda 10.90.14

स॒प्तास्या॑सन् परि॒धयस्त्रिः॒ स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः ।
दे॒वा यद्य॒ज्ञं त॑न्वा॒ना अब॑ध्न॒न् पुरु॑षं प॒शुम् ॥ १५ ॥
स॒प्त अ॒स्य॒ आ॒स॒न् प॒रि॒ऽधयः॑ त्रिः स॒प्त स॒म्ऽइधः॑ कृ॒ताः ।
दे॒वाः यत् य॒ज्ञम् त॒न्वा॒नाः अब॑ध्नन् पुरु॑षम् प॒शुम् ॥
15. Om saptaasyaasan paridhayastriḥ sapta samidhaḥ kritaaḥ devaa yadyajñan tanvaanaa abadhnan puruṣham pashum. **Rigveda 10.90.15**

य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वास्तानि॒ धर्मा॑णि प्रथ॒मान्या॑सन् ।
ते ह॒ नाकं॑ महि॒मानः॑ सचन्त॒ यत्र॒ पूर्वे॑ सा॒ध्याः सन्ति॑ दे॒वाः ॥ १६ ॥
य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम् अ॒य॒ज॒न्त॒ दे॒वाः तानि॑ धर्मा॑णि प्र॒थ॒मानि॑ आ॒स॒न् ।
ते ह॒ नाक॑म् म॒हि॒मानः॑ स॒च॒न्त॒ यत्र॑ पूर्वे॑ सा॒ध्याः सन्ति॑ दे॒वाः ॥
16. Om yajñena yajñamayajanta devaastaani dharmaaṇi prathamaanyaasan te ha naakam mahimaanaḥ sachanta yatra poorve saadhyaaḥ santi devaaḥ **Rigveda 10.90.16**